

УДК 39 (477.87) (437.6) (438)

Наконечний Володимир Михайлович

<https://orcid.org/0000-0002-0247-5400>

кандидат історичних наук,

Київський національний університет культури і мистецтв,

Київ, Україна,

nakonechniy.ua@gmail.com

**ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВЗАЄМИНИ 1930–1940-х рр.
У ВИСВІТЛЕННІ ЮЛІАНА ТАРНОВИЧА**

Метою дослідження є реконструкція польсько-українського дискурсу редакторської та публіцистичної праці Юліана Тарновича. Методологія дослідження полягає в поєднанні загальнонаукових (абстрагування, аналіз і синтез, індукція, дедукція, класифікація, типологізація, узагальнення), міждисциплінарних (компаративний, критичний, системний, структурно-системний) та спеціально-історичних (порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, періодизації, рестроспективний) методів. У процесі дослідження було з'ясовано, що Ю. Тарнович особливу увагу звернув на найбільш проблемний період польсько-українських відносин – 1920–1940-ві рр., котрі були позначені спробами денационалізації лемків у Другій Речі Посполитій, міжнаціональним протистоянням у період німецько-радянської війни, насильницькою депортацією лемків з рідних земель в 1945–1947 рр. Вказано, що публіцист висвітлює цю складну тему не з вузького національного становища, а з позиції загальнолюдських цінностей. На багатьох прикладах Ю. Тарнович показав, що ігнорування сильнішим звичайних людських прав слабшого, у віддаленій перспективі руйнує його самого, адже варварство стосовно ближнього породжує енергією самознищення. Зроблено висновки про насиченість творчої спадщини Ю. Тарновича проблематикою польсько-українських відносин. Підсумовано, що проведений аналіз показав плідність подальшого звернення до міжнаціонального дискурсу творчої спадщини видатного лемківського діяча, що має стати ключовою складовою його інтелектуальної біографії.

Ключові слова: польсько-українські взаємини, Юліан Тарнович, лемки, міжнаціональне протистояння, операція «Вісла».

**ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВЗАЄМИНИ 1930–1940-х рр.
У ВИСВІТЛЕННІ ЮЛІАНА ТАРНОВИЧА**

Nakonechnyi Volodymyr, Candidate of Historical Sciences, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

Polish-Ukrainian relationships of 1930–1940th years in the view of Yulian Tarnovich

The purpose of the study is to reconstruct the Polish-Ukrainian discourse of editorial and journalistic works of Yulian Tarnovich. The methodology of the study is to combine general scientific (abstracting, analysis and synthesis, induction, deduction, classification, typology, generalization), interdisciplinary (comparative, critical, systematic, structural and system approach), and specially historical (comparative-historical, problem-chronological, periodization, retrospective) methods. In the course of the study, it was discovered that Y. Tarnovich paid particular attention to the most problematic period of the Polish-Ukrainian relations – 1920–1940s, marked by attempts to denationalize the Lemkos in the Second Commonwealth, an international confrontation during the period of the German-Soviet War, by forceful deportation of the Lemkos from their native land in 1945–1947. It is stated that the publicist covered this complex subject not from a narrow national position, but from the standpoint of universal values. By providing numerous examples Y. Tarnovich showed that when the stronger ignores ordinary human rights, he becomes weaker in the long run, he destroys himself, because barbarism in relation to the neighbor generates the energy of self-destruction. The conclusions about the saturation of Y. Tarnovych's creative heritage with problems of Polish-Ukrainian relations have been made. It has been concluded that the analysis showed the fruitfulness of the further appeal to the international discourse of the creative heritage of the outstanding Lemko figure that should become a key component of his intellectual biography.

Key words: Polish-Ukrainian relations, Yulian Tarnovych, the Lemkos, international confrontation, “Vistula” operation.

Наконецный Владимир Михайлович, кандидат исторических наук, Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, Украина

Польско-украинские отношения 1930–1940-х гг. в освещении Юлиана Тарновича

Цель исследования – реконструкция польско-украинского дискурса редакторской и публицистической деятельности Юлиана Тарновича. Методология исследования предполагает синтез общенаучных (абстрагирование, анализ и синтез, индукция, дедукция, классификация, типологизация, обобщение), междисциплинарных (компаративный, критический, системный, структурно-системный) и специально-исторических (сравнительно-исторический, проблемно-хронологический, периодизации, ретроспективный) методов. В процессе исследования было выяснено, что Ю. Тарнович особенное внимание обратил на наиболее проблемный период польско-украинских отношений – 1920–1940-ые гг.,

которые характеризовались попытками денационализации лемков во Второй Речи Посполитой, межнациональным противостоянием в период немецко-советской войны, насильственной депортацией лемков с родных земель в 1945–1947 гг. Указано, что публицист освещает эту сложную тему не сквозь призму узкого национального интереса, а с позиции общечеловеческих ценностей. На многих примерах Ю. Тарнович показал, что игнорирование сильным естественных человеческих прав слабого, в отдаленной перспективе уничтожает его самого, поскольку варварство в отношении ближнего порождает энергию самоуничтожения. Сделаны выводы о насыщенности творческого наследия Ю. Тарновича проблематикой польско-украинских отношений. Подытожено, что проведенный анализ показал перспективность дальнейшего обращения к межнациональному дискурсу творческого наследия выдающегося лемковского деятеля, что должно стать ключевой составляющей его интеллектуальной биографии.

Ключевые слова: польско-украинские отношения, Юлиан Тарнович, лемки, межнациональное противостояние, операция «Висла».

Вступ. Серед лідерів лемківського руху ХХ ст. Юліану Тарновичу належить особливе місце. Адже саме з його іменем пов'язані численні видавничі (приміром, газети «Наш лемко», «Українське Слово», «Лемківщина», «Український робітник», «Лемківські вісті» та ін.) та організаційні (наприклад, Лемківська комісія при Товаристві «Просвіта») проекти, котрі мали на меті модернізацію всіх сторін життя русинської громади та її щільну пов'язаність із загальноукраїнським культурним світом. При цьому особливе місце в різноплановій творчій спадщині видатного лемка належало осмисленню найбільш актуальної для мешканців його малої Батьківщини проблеми польсько-українських взаємин. Адже саме лемки, як жодна інша українська етнічна група, будучи історично поселені клином поміж польського населення, найбільше в своїй долі відчули весь трагізм наслідків зародження та наростання конфлікту між історичними сусідами. Будучи безпосереднім свідком та подекуди активним учасником цього конфлікту протягом багатьох десятиліть, саме Ю. Тарнович уперше звернувся до аналізу його витоків та змалювання перебігу й наслідків, а в повоєнний час став найбільш авторитетним експертом з проблематики польсько-українського антагонізму на землях Закарпаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на зазначене, творча спадщина Ю. Тарновича й сьогодні є дослідженою вкрай фрагментарно. Наразі існує лише декілька стислих біографічних нарисів (Savka, 1999) та згадок про його діяльність у лемкознавчій (Nakonechnyi, 2017) чи загальнотеоретичній (Mishchenko, 2018) літературі.

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВЗАЄМИНИ 1930–1940-х рр. У ВИСВІТЛЕННІ ЮЛІАНА ТАРНОВИЧА

Це, вочевидь, не відповідає масштабності внеску Юліана Бескида до вивчення історії та культури його рідної землі.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Звертаючи увагу до цієї проблеми сучасного лемкознавства, вказуємо на першочергову важливість з'ясування особливостей презентації польсько-українських взаємин протягом 1920–1940-х рр. у творчості Ю. Тарновича як своєрідного стрижня його інтелектуальної біографії.

Мета статті полягає в реконструкції польсько-українського дискурсу редакторської та публіцистичної праці Юліана Тарновича.

Виклад основного матеріалу дослідження. Комплексно до проблеми польсько-українських взаємин Ю. Тарнович звернувся, коли очолив редакцію першої лемківської газети проукраїнської орієнтації «Наш лемко», що виходила в другій половині 1930-х років. До цієї справи його заангажував знаний видавець Іван Тиктор, котрий, за спогадами самого Юліана Бескида, «першим відважився серед важких обставин, серед наскрізь ворожого польського поліційного режиму – видавати перший в історії Лемківщини український національний часопис «Наш Лемко», а згодом допомагати редакторові того часопису Юліанові Бескидові видавати Бібліотеку Лемківщини» (Beskyd, 1954, р. 51). Осмислюючи нагальну потребу власного друкованого органу для українців-горян, видатний діяч відзначав: «Збудженій зі сну Лемківщині бракувало здорового національного корму. Тим кормом стався для народу Лемківщини часопис «Наш Лемко» (Beskyd, 1954, р. 51).

Відповідальне рішення очолити народну газету виникло з розуміння Ю. Тарновичем вагомості фактору рідномовної періодики у національному поступі: «Мірилом культурного розвитку народу є його преса. Преса – це дзеркало душі народу, його культурних надбань, моральних і матеріальних досягнень, суспільного та економічного прибутків» (Beskyd, 1954, р. 8). Завдяки редакційній політиці Ю. Тарновича, саме зі шпальт цього часопису ми дізнаємося про сплановане та послідовно реалізоване численними представниками польської адміністрації багатолітнє насилля над національним сумлінням лемків. Незважаючи на постійні конфіскації чи то окремих дописів, чи то навіть цілих чисел газети, редаговане ним видання вело нерівну боротьбу за право лемків бути українцями, інформуючи своїх читачів про форми та методи винародовлення найбільш західної етнічної групи нашого народу.

Сам Ю. Тарнович став найактивнішим співробітником своєї газети, дописуючи на різноманітні теми, що їх єднала проблема національної екзистенції лемків у Другій Речі Посполитій. Відтворюючи багатоплановість власної праці у «Нашому Лемку», редактор з перспективи десятиліть згадував: «Щоб хоч приблизно заповнити важливіші прогалини праці, ідучи за принципами здорового лемківського мозку, редактор підписував усі важливіші політично-

громадські статті в «Нашім Лемку» своїм справжнім прізвищем; літературно-просвітні підписував родовим прізвищем своєї Мами з роду Бескид, господарські – прізвищем свого приятеля з молодих літ, який загинув на війні в часі Визвольних Змагань – Юрій Землянин, і всячину прізвищем старенького господаря, який визначався нарративним талантом і непересічною бистротою розуму – Осип Зубрид» (Beskyd, 1954, p. 12).

Як свідчать дописи «Нашого лемка», національний тиск польської держави відчувався абсолютно у всіх галузях життя українського населення гірських теренів. Та найбільш дошкульним він був у сфері громадської самоорганізації. Представники польської адміністрації всіх рівнів – від солтиса до поліцейського та представника фіскальної служби – особливо уважно приглядалися до тих русинів, котрі сповідували українську національну ідеологію. При цьому маркером останньої в очах чиновників був факт передплати селянами «Нашого лемка». Хоча газета виходила вповні легально і перед тим, як потрапити в руки до читача, переходила прискіпливе цензурування, передплатники видання неодмінно потрапляли до списку неблагонадійних. До таких лемків під різними приводами навідувалися урядники та карали за найдрібніші, зазвичай цілковито надумані правопорушення. Жалі про такі відвідини доволі часто потрапляли до колонки редакційної пошти, хоча й здебільшого у скороченому цензурованому вигляді.

Оскільки підшивка «Нашого лемка» в бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка містить примірники газети з цензурного комітету, ми подекуди маємо нагоду отримати дійсну картину звернень лемків до своєї газети. Так, зі згаданого приводу анонімний дописувач жалівся: «Від часу, як я заперенумерував «Нашого лемка», посипалися на мене кара за карою. Поліція спеціально опікується мною. [...] Всіх тих, що почувають себе українцями, поліція переслідує, а староство казало мені, абим не бавився в політику, бо у нас читати газету «Наш лемко» то велика політика [...]. Гірко нам тут живеться, доноси, клевети та хліб насущний, але ми віримо в кращу будучність» (Harni slova i nasha diisnist, 1934).

Спеціальними об'єктами репресивної політики польської адміністрації на Лемківщині стали читальні «Просвіти» як провідники національної освіти та культури. Державні чиновники намагалися за будь-яку ціну віднайти причини, котрі б уможливили закриття цих осередків української духовності. На людей, котрі під читальні давали власні оселі, зводилися численні наклепи у правопорушеннях, а коли такі годі було віднайти – не зупинялися перед фальшуванням «доказів» небезпечної громадської поведінки (Chytalnia zahrozhuie publichnii bezpetsi, 1936).

Та найбільшою гвалтовністю були позначені дії польської адміністрації в освітній сфері. Польська держава фактично відмовилася від взятих на себе міжнародних зобов'язань надати культурну автономію своїм національним меншинам, насамперед, найбільш чисельній – українцям. За короткий час

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВЗАЄМИНИ 1930–1940-х рр. У ВИСВІТЛЕННІ ЮЛІАНА ТАРНОВИЧА

чиновникам стало зрозуміло, що без тотального впливу на школу буде неможливо реалізувати плани з денационалізації, а згодом, і полонізації русинського населення. Тож всупереч обіцянкам, поляки розпочали гвалтовну деукраїнізацію лемківської школи. Передусім, здійснювалися спроби замінити українські впливи в школі на москвофільські. Як свідчать дописи «Нашого лемка», українські букварі повсюдно замінювалися на москвофільський підручник. Утім, лемки виявилися свідомими небезпеки такої заміни в початковій школі української літературної мови москвофільським «язичієм». Один із дописувачів газети відзначив: «Днесь знає кожний лемко, що його говіркою може послуговуватися біля своєї хати, одначе в школі мусить панувати спільна українська літературна мова. [...] [Лемки] домагаються в школі української літературної мови – такої, якою навчають у всіх українських школах, бо вони діти одної Матері! Це не є обяв одиниць, це воля всіх лемків» (Му не khochemo bukvariv, 1934). Звісно, і цей допис зазнав репресії – його було суттєво пошматовано цензорською рукою.

Іншою загрозою для національного шкільництва лемків стала насильна заміна вчителів-українців на поляків. Перших засилали до шкіл з переважаючим польським контингентом, натомість другими обсаджували русинські навчальні заклади, розраховуючи на потрібний денационалізуючий ефект. Ці вчителі, не знаючи рідної мови місцевого населення, навчали лемківських дітей у школі польською, попри закон, що забезпечував право науки рідною мовою (Bida z lemkaty..., 1936). І ця ситуація стала темою багатьох дописів на сторінках «Нашого лемка», де відверто було вказано, що «поляк-учитель нічим не відрізняється від поляка-поліціанта» (Dytyna, yak i zhyttia, ne dast sebe oshukaty, 1935).

Не залишилася поза увагою польської адміністрації й сфера церковно-релігійного життя лемківської громади, котра специфікою своєї традиції завжди була надійним заборолом проти ополячення лемків. Релігійна політика польської держави була спрямована на те, щоби засобами пропаганди довести лемкам, що вони є «поляками-уніатами». Особливо безапеляційною така пропаганда стала навесні 1934 р., коли в Римі призначили папського адміністратора для Лемківщини. Редакція «Нашого лемка» постійно наголошувала своїм читачам, що русини є греко-католиками і цим принципово відрізняються від окупантів: «Як бачимо, Лемківщина все мала живі зв'язки тільки із сходом. Твердження, що всі лемківські церкви побудували польські панове-шляхта також неправдиві. У церковних хроніках виразно записано, що лемки самі собі спільно церкви будували, а деякі церкви будували лемки-солтиси» (Lemko.V oboroni istorychnoi pravdy, 1934).

Прискіпливою з боку польської адміністрації була й увага до історичної пам'яті лемків. Державні чиновники докладали чималих зусиль, щоб зменшити українські впливи на процеси формування національної самовідомості русинів. Засобів у цій боротьбі польська влада не добирала – толерувала пропаганду

москвофільського бачення минулого русинів чи намагалася показати їх як зденаціоналізованих поляків. Тож вповні очікуваними були репресії чиновників стосовно видань, котрі формували в лемків українську оптику їхнього минулого та майбутнього. Промовистою ілюстрацією тут став «Наш лемко», на чиїх шпальтах подибуємо найбільше цензорських втручань саме в історичних рубриках. Особливо польських чиновників турбувало плекання пам'яті про короточасну державність західних українців і героїчний захист ними Західноукраїнської народної республіки. Щорічні дописи у «Нашому лемку» з приводу проголошення соборності 22 січня 1919 р. постійно зазнавали цензорської конфіскації. Так, в одному зі сконфіскованих текстів так висвітлювалася цей героїчний для зазбручанських українців день: «У тому пропам'ятному історичному дні, наперекір усім злобним твердженням, Український Нарід засвідчив свою духовну єдність і нерозлучність. У тому дні сказали світові, що ми – Кубанці й Придніпрянці, Волиняки й Поліщуки й ті з далекого Підляшшя й Холмщини, Гуцули, Бойки, Лемки, Закарпатці, Буковинці й Бесарабці – є дітьми одної спільної Матері-України, об'єднані одним бажанням, одною вірою, одною ідеєю» (Halych, 1936).

Польські цензори намагалися також корегувати вироблений на сторінках «Нашого лемка» канон національних героїв. Особливо прискіпливою їхня увага була до вшанування на шпальтах газети наддніпрянських діячів. Так, коли в листопаді 1934 р. помер Михайло Грушевський і вся західноукраїнська преса відгукнулася на цю болючу для нації подію (Telvak, 2008, pp. 358–377), цензор знайшов потрібним втрутитися навіть у зміст некрологічної згадки, що була опублікована в газеті.

Не менше нарікання на сторінках «Нашого лемка» викликала економічна політика польської держави стосовно лемківських теренів. Автори газети звертали увагу на варварський підхід чиновників до експлуатації природних багатств регіону, їхнє небажання інвестувати у відновлювані проекти. Особливо загрозливого становища набула справа неконтрольованої вирубки лісів, що загрожувало стихійними лихами місцевому населенню. Наприклад, в одному зі сконфіскованих дописів так змальовувалася ця проблема: «Галицьким Сибіром Тебе звали, Рідна Лемківщино. [...] Водами цілющих жерел Твоїх лікуються чужі, Твої власні діти вмирають в нужді, зникають ліси з Твоїх чудових верхів, будуються мости із них на битих шляхах далеких, а для Тебе дорогами остають все далі потоки і дебри» (Kostarevych, 1934).

Незважаючи на галопуючий державний терор стосовно лемків, Ю. Тарнович відзначав, що полякам не вдалося досягти своєї мети. Це сталося, передусім, завдяки активній просвітницькій праці лемківської інтелігенції і таким народним виданням як «Наш Лемко». Його редактор з гордістю твердив: «Населення Лемківщини твердо стояло на сторожі своїх національних прав і не погиналося перед ніким. Воно не лякалося жодних погроз і по героїськи ставило своє чоло перед найбільшою небезпекою» (Beskyd, 1954, p. 126).

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВЗАЄМИНИ 1930–1940-х рр. У ВИСВІТЛЕННІ ЮЛІАНА ТАРНОВИЧА

Як відомо, історія «Нашого Лемка» виявилася нетривалою – в переддень найбільш кривавої зі всіх світових воєн вийшло останнє його число. Вже перебуваючи на еміграції в Канаді, Ю. Тарнович високо оцінив власне видавниче дітище: «Український, національний часопис «Наш Лемко» стався для народу Лемківщини його щоденною поживою; в тому друкованому дзеркалі побачили себе лемки, пізнали себе й повірили собі взаємно. З дня появи свого часопису збудилася стара, княжа душа автохтона й володаря тих українських земель і від кручів Срібнолентного поза блакитні воду Попруту й Дунайця в один такт почало битися українське серце» (Beskyd, 1954, р. 8). Також, слушно твердив редактор, газета вплинула на зріст зацікавлення лемківськими проблемами серед широкого українського загалу, і в другій половині 1930-х рр. «в один голос з «Нашим Лемком» заговорила вся тогочасна українська національна преса у Львові, де появилися статті за Лемківщину і про Лемківщину» (Beskyd, 1954, р. 9).

Змальована вище безрозсудна національна політика польських діячів була одним із факторів слабкості та швидкого поглинання Другої Речі Посполитої нацистською Німеччиною. На жаль, твердить Ю. Тарнович, черговий поділ Польщі між Гітлером і Сталіним не став для поляків уроком і приводом для рефлексії стосовно причин такої ситуації. Навпаки, після німецької окупації частини лемківських теренів, польсько-український антагонізм, вкотре з подачі колишніх господарів, набув нових жорстоких форм. Як свідок тогочасних подій, публіцист поставив собі за мету відтворити трагізм польсько-українських взаємин у 1940-х рр. Усвідомлюючи складність свого задуму, він відзначив: «Важке завдання історика, він не сміє хвилюватися; ані причинювати, ані віднімати нічого не вільно, треба писати тільки те, що сталося, та оперте на правдивих джерелах» (Beskyd, 1954, р. 123)

З огляду на сказане, кожен факт і кожна подія Ю. Тарнович доводив сумлінно зібраними свідченнями. Так, уже вибух Другої світової війни був позначений польськими «винаходами», пов'язаними з приверненням терористичної уваги фашистів до своїх українських сусідів. Йшлося про те, що відповідно до розпорядження німецької окупаційної влади, всі наявні речі воєнного призначення – зброю та боєприпаси – варто було віддати поліції. За невиконання цього наказу загрожувала кара смерті без жодного судового розгляду. Тож українофобськи налаштовані поляки підкидали своїм українським сусідам такі речі, повідомляючи водночас про це гестапо або поліцію, котра в своїй низовій ланці й надалі залишилася польською. Як твердить Ю. Тарнович, таким чином без суду та слідства було винищено багато лемків. Змальовуючи жах місцевого населення, автор писав: «Населення не знало, де й в кого шукати рятунку. Польські поліцаї далеко дошкульніше відносилися до українського населення Лемківщини, маючи за собою попертя Гестапа, яке не панькалося довго та за найменший донос польської поліції або з місця в'язнило обвинувачених або вивозило до концентраційних таборів або

таки й на місці розстрілювало» (Beskyd, 1954, p. 60). Та лемки, твердить Ю. Гарнович, вкотре продемонстрували «геройську поставу», відмовляючись на заклик більшовицьких агітаторів вирушати до московського «раю».

Ще більше лиха лемки зазнали в останні роки німецько-радянського протистояння. Адже проти автохтонних мешканців Закерзоння всією могутністю та безжальністю постали і радянські та фашистські війська, і різномаста польська партизанка, що своїми бандитськими практиками подекуди була дошкульнішою ніж воюючі між собою тоталітарні потуги. Та зовсім неможливим життя лемків стало після того, як більшовики та польські комуністи запланували масштабну переселенську акцію з метою видворення корінних мешканців Закерзоння з рідних земель. Саме книга Ю. Гарновича «На згарищах Закерзоння» стала найбільш повною у перше повоєнне десятиліття працею, де надзвичайно докладно та фактологічно-доказово було реконструйовано генезу та перебіг геноциду лемків, що його останнім жахливим акордом стала сумнозвісна акція «Вісла». Автор так пояснив мотиви написання своєї книги: «Людська пам'ять коротка, життя людини ще коротше, але в житті народу ніщо не повинно забутися. Маючи те на увазі, проголошуємо історичні документи про події та про втрати, яких зазнали Лемківщина в сучасній нам добі; якими методами й якими шляхами йшли вороги України на загладу нашої тіснішої Батьківщини, одної з найкращих віток Українських Земель, – такої недавно ще багатой та повної щасливого життя, – а сьогодні в пустарях, Лемківщини» (Beskyd, 1954, p. 91).

Відтворюючи читачам мотивацію більшовиків у їх спільному з поляками бажанні винищити лемків, автор відзначив: «Сталін подарував Лемківщину полякам і українське населення з Лемківщини переселив і погнав силою на Схід. Учинив він це не з великої любови до українського народу й до української нації. [...] Джугашвілі добре обдумав свою стратегію щодо знищення Лемківщини. Зробивши угоду даровизни цієї української землі в користь поляків, він дав змогу полякам розправитися криваво з Лемківщиною, яку поляки від сторіч ніяк і ніяк не могли для себе позискати, здобути та з'асимілювати або винародовити» (Beskyd, 1954, pp. 77–78).

Реалізуючи цей злочин проти людяності, Сталін мав на меті натравити польських шовіністів на знаних зі своє міцної національної свідомості лемків, на землях яких був центр визвольного повстанського руху. При цьому розрахунок був на те, що поляки, насамперед, знищать лемківську інтелігенцію, а без свого проводу прості русини будуть значно маніпульованіші та менше опиратимуться заходам з їхнього переселення на радянські землі. «І поляки з стовідсотковою точністю виконали своє геройське завдання! – доводить правдивість своїх слів Ю. Гарнович. – Бо як же ж тоді пояснити, що в білий день убиваючи сотні безборонного населення Лемківщини – до сьогодні не відбулася жодна судова розправа на поляках, що мордували днями і ночами українське населення

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВЗАЄМИНИ 1930–1940-х рр. У ВИСВІТЛЕННІ ЮЛІАНА ТАРНОВИЧА

Лемківщини, видовбували йому живцем очі, живцем закопували до землі, за ноги прив'язували коням до хвоста живих людей, вирізували на грудях зі шкіри хрести, одним махом ударяючи малих дітей головами до залізного стовпа – вбивали сотні українських дітей. Отже поляки виконали волю свого покровителя і добродія, що подарував їм усі багатства Лемківщини – волю й приказ азіата Джугашвілі Сталіна» (Beskyd, 1954, p. 79).

Далі, буквально з хронікарською точністю, Ю. Тарнович на півсотні сторінках реконструював лемківську Голгофу протягом 1944–1946 рр. Він на численних прикладах показав співпрацю польських та радянських комуністів у варварському процесі упокорення, знищення чи вигнання з рідних домівок корінного населення Закерзоння. «Трагедія Лемківщини, якої рівної не знає історія, – твердить дослідник, – є трагедією всего українського народу» (Beskyd, 1954, p. 79).

Відзначимо, що для своєї студії про останні трагічні часи української Лемківщини Ю. Тарнович провів серйозну та масштабну пошукову працю. Поряд із власними спостереженнями, він опитав лемків, котрі будучи свідками геноциду свого народу, вижили та перебралися за океан. У підсумку, йому вдалося реконструювати страшний мартиролог українського Закерзоння – планомірно нищеного і знелюдненого. Так, ще під час фронтових дій восени 1944 р. більшовики зумисне нищили українські села, навіть ті, що знаходилися поміж польськими, щоб бездомне населення швидше погоджувалося виїжджати до УССР. Автор наводить численні приклади. Так, село Чашин Сяноцького повіту, що лежало поміж двох польських Тарнав, згоріло лише там, де жили самі українці. Така сама доля зустрінула села Мокре, Морохів, Завадка Морохівська, Кам'яне, Полонна, Середне Велике та ін. У той же час сусідні польські села залишалися неторкнутими воєнною негодою.

Реконструюючи механізм лемківського геноциду, Ю. Тарнович писав: «Використали вони [більшовики] існуючий українсько-польський антагонізм, вдалися до шовіністичних і бандитських польських елементів, яким порадили, щоб вони вигнали лемків з польської держави. За почином НКВД створено кілька польських банд і їм наказано грабувати й мордувати українське населення, щоб воно через це опустило скоріше свої села й виїхало до УСРР. За бандитськими групами, створеними за ініціативою НКВД, кинулись неначе саранча на українські села всякі звироднілі польські типи – злодії й шумовиння, щоб використати переходовий воєнний час і пограбувати чужого майна. А таке майно було в бідних лемків, тому всі кинулись на них і кожний дер, де тільки міг» (Beskyd, 1954, p. 82).

«Завдяки» такому механізму репресій, вже ранньої весни 1945 р. польські бандити кожного дня і ночі нападали на українські села, грабували все, що тільки мало будь-яку вартість, били й мордували невинних селян. При цьому, за кожної нагоди, бандити наказували стероризованим українцям переноситись на радянську

Україну, бо тут, мовляв, «polska ziemia». Більш свідомим селянам, інтелігенції та небажаючим за жодних обставин залишати рідні домівки, польські та більшовицькі окупанти надсилали листи, де було вказано крайній термін примусового виїзду. За невиконання цього наказу загрожувала кара смерті. Реальність цієї погрози лемки відчули одразу на полях своїх рідних і близьких, адже щонаочі чутно було постріли польських бандитів та видніли згарища знищених комуністичними варварами лемківських осель.

Прикметно, що радянські війська зовсім не перешкоджали польським бандитам глумитися над українцями Лемківщини. Навпаки, представники радянської адміністрації, нібито шкодуючи українців, всіляко переконували їх втікати на схід від історичних гнобителів. На численних прикладах Ю. Тарнович довів зв'язок поляків та більшовиків у справі вигнання лемків з рідних теренів. Йдеться про банальну схему, за якою до сіл, котрі не піддалися радянській рекламі та відмовилися виселятися, вночі вдиралися польські бандити, а наступного дня вони ж – вже як представники переселенських комісій знову наполягали залишати домівки, натякаючи на марність і небезпечність опору.

Реконструюючи географію безчинств підтримуваною сталінською владою польського підпілля та вояків Армії Крайової, спрямованих на українських лемків, Ю. Тарнович відзначив: «Найсильніші польські банди, знані зі своїх звірств по відношенню до українського населення, рекрутувались в таких польських селах Романівщини: Балутянка, Климівка, Люботова, повіт Кросно та Дошно, Глибоке, Войтяхова, Довге повіт Сянік. Банди тих сіл, напоєні ненавистю до українського населення й жадні наживи, йдучи за вказівками большевицьких виселенчих комісій, поводитись з українськими масами дуже жахливо» (Beskyd, 1954, p. 84).

Далі автор, зі слів численних опитаних ним очевидців, відтворив моторошну картину планомірного варварського нищення лемків і їхнього матеріального світу. Послідовно – за повітами та селами, із зазначенням конкретних дат і цифр – було подано вражаючу уяву кількості жертв – людських і матеріальних. В підсумку оповіді Ю. Тарновича, постала картина правдивого лемківського геноциду, що й досі не отримав належної його масштабам оцінки. Сам автор був вражений цинічною брехнею комуністичної пропаганди про ці криваві події, що поширювалася різними інформаційними каналами наприкінці 1940-х – в першій половині 1950-х рр.: «Сьогодні московсько-большевицькі та польсько-большевицькі чваньки скрізь безсоромно теревенять про «щасливе й радісне життя» своїх громадян. Але хіба ж це не варварський глум? Коли тут же в кожному селі Лемківщини були випадки масового вбивства, грабунку, розбою, підвалу або коли державні грабіжники зі зброєю в руках вимагали від лемків здачі зерна, якого в них загалом не було» (Beskyd, 1954, pp. 97–98).

Та навіть на тлі цих небачених своєю жорстокістю злочинів, були випадки, що змушували здригатися звиклих до воєнних злочинів очевидців. Як приклад,

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВЗАЄМИНИ 1930–1940-х рр. У ВИСВІТЛЕННІ ЮЛІАНА ТАРНОВИЧА

Ю. Тарнович уперше докладно реконструює трагедію лемківського села Павлокома, котре стало символом твореного поляками геноциду на українських лемках. Залучаючи численні свідчення, автор послідовно відтворює перебіг подій, що призвів до повного варварського знищення цього мальовничого куточка Лемківщини та його населення (Beskyd, 1954, pp. 102–105). Разом із тим, показуючи польські звірства, автор неодмінно згадував і тих поляків, що не піддалися масовій антиукраїнській істерії та залишилися гуманними навіть серед таких жорстоких обставин: «На щастя між місцевими поляками були теж людяні одиниці, які з нараженням себе дали схоронище в себе багатьом родинам, або відокремленим особам» (Beskyd, 1954, p. 104).

Вигнавши лемків з їхніх рідних земель чи позбавивши життя найбільш свідомих громадян, польські окупанти і далі демонстрували свою варварську суть. Ю. Тарнович так описує дії нових господарів лемківських теренів: «По виселенні українського населення з осель над середущим бігом Дунайця та Попраду – поляки всіма засобами взялися на знищення будь яких залишків, що вказували б на те, що тут були колись українські оселі, українські церкви. Творилися рабівничі банди, що нападали на одинцем залишених людей в селах; розбивали хати на паливо; нищили господарські забудовання, бурили загороди, навіть дерев'яні палі при дорогах і дороговкази зрубували і везли до своїх польських садиб. [...] Оце так поляки мстилися на українцях, яких кат з Кремля вигнав з рідних гнізд і в попелища та в пустиню обернули наші рідні землі. А треба знати, що в історії нічого нема без кінця. Отже й поляки будуть дорого платити за українську руїну» (Beskyd, 1954, pp. 122–123).

Підсумовуючи своє дослідження безпосередніх та відкладених у часі наслідків лемківського геноциду, Ю. Тарнович відзначив: «Важко сьогодні дати повну картину моральних і матеріальних втрат, заподіяних польсько-московськими руками на просторі всього Закерзоння – не маючи жадного зв'язку з Рідним Краєм; одне тільки безспірне: матеріальні втрати завжди можна направити, одначе моральних – ніяка людська рука не поладнає. В тому саме, що поляки й москалі вбивали безборонне українське населення на Закерзонні – найбільші моральні українські втрати й з того приводу вічна ганьба Польщі і Московії» (Beskyd, 1954 p. 3).

Висновки і перспективи дослідження. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про насиченість творчої спадщини Ю. Тарновича проблематикою польсько-українських відносин. При цьому впадає у вічі, що видатний публіцист висвітлює цю складну тему не з вузького національного становища, а з позиції загальнолюдських цінностей. На багатьох прикладах він показав, що ігнорування сильнішим звичайних людських прав слабшого, у віддаленій перспективі руйнує його самого, адже варварство стосовно ближнього породжує енергією самознищення. Відтворюючи трагедію лемків в 1930–1940-і рр., дослідник

не приховує і вчинків польських друзів українського народу, що ціною власного життя рятували сусідів від жаху новітнього геноциду. І хоча такі свідчення були поодинокими, та саме вони, слушно переконує Ю. Тарнович, дають надію на польсько-український консенсус ціною відновлення історичної справедливості та вшанування пам'яті безневинних жертв. Проведений аналіз показує плідність подальшого звернення до міжнаціонального дискурсу творчої спадщини видатного лемківського діяча, що має стати ключовою складовою його інтелектуальної біографії.

References:

1. Bida z lemkamy...[The trouble with Lemkos ...]. (1936). *Nash Lemko* [Our Lemko], no. 14, p. 8.
2. Beskyd, Y. [Tarnovych Y.]. (1954). *Na zgharyshchakh Zakerzonnia* [On the backlashes of Zakerzon]. Toronto: Lemkivshchyna Publishing.
3. Chyaltania zahrozhuie publichnii bezpetsi [Reading room threatens public safety]. (1936). *Nash Lemko* [Our Lemko], no. 22, p. 9.
4. Dytyna, yak i zhyttia, ne dast sebe oshukaty [The child, like life, will not be deluded]. (1935). *Nash Lemko* [Our Lemko], no. 24, p. 4.
5. *Harni slova i nasha diisnist* [Good words and our reality]. (1934). *Nash Lemko* [Our Lemko], no. 18, P. 3.
6. Halych, Y. (1936). *Storinka nashoho nedavnoho mynuloho* [The page of our recent past]. *Nash Lemko* [Our Lemko], no. 3, p. 3.
7. Kostarevych, O. (1934). ‘*****’. *Nash Lemko* [Our Lemko], no. 1, p. 3.
8. Lemko.V oboroni istorychnoi pravdy [The Lemko. In the defense of historical truth]. (1934). *Nash Lemko* [Our Lemko], no. 7, p. 4.
9. Mishchenko, A. (2018). ‘Zovnishnia polityka kriz pryzmu hromadskoi dumky’ [Foreign policy through the prism of public opinion]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty* [International Relations: Theory and Practical Aspects], Vol. 1, pp. 52–62. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.1.2018.133414>.
10. My ne khochemo bukvariv [We do not want the primers]. (1934). *Nash Lemko* [Our Lemko], no. 20, p. 3.
11. Nakonechnyi, V. (2017). ‘Rusynska spilnota mizhvoiennoi Polshchi u vysvitleni “Nashoho lemka”’ [Ruthenian community of inter-war poland in the view of “Nash Lemko”]. *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk* [East European Historical Bulletin], issue 5, pp. 129–137. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058x.5.116977>.
12. Savka, M. (1999). Tarnovych Beskyd Yuliiian. *Ukrainska zhurnalistyka v imenakh* [Ukrainian journalism in names], Vol. 6, pp. 327–330.

**ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВЗАЄМИНИ 1930–1940-х рр.
У ВИСВІТЛЕННІ ЮЛІАНА ТАРНОВИЧА**

13. Telvak, V. (2008). *Tvorcha spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykiv (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia)* [Creative heritage of Mykhailo Hrushevsky in the estimations of his contemporaries (the end of the XIXth and the 30th years of the XXth century)]. Kyiv–Drohobych: Vymir.

© Наконечний В. М., 2019